

ПРОБЛЕМА ДОСЯГНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ: МОЖЛИВІСТЬ І ДІЙСНІСТЬ

З давніх-давен людство замислювалось над проблемою соціальної рівності, а філософи прагнули виробити відповідне цьому явищу поняття. Уже Сократ (V ст. до н.е.), а за ним і Платон (V–IV ст. до н.е) і Арістотель (IV ст. до н.е) робили спробу з'ясувати, що таке рівність, у чому вона полягає [1, 18–40]. Арістотель розглядає рівність під кутом зору розподільної і зрівняльної справедливості. Розподільна справедливість, за Арістотелем, характеризується геометричною пропорційністю. Вона полягає у розподілі нагород, грошей та усіх благ, що можуть бути поділені між людьми. Зрівняльна справедливість з властивою їй арифметичною пропорційністю, виявляється у сферах обміну матеріальними благами, укладення угод, відшкодування заподіяних збитків, у сфері злочинів і покарань [1, 152–154].

У середні віки ідея рівності обґрунтовувалась християнством. У Біблії сказано: “Немаюдея, ні грека; нема раба, ані вільного; нема чоловічої статі, ані жіночої, – бо всі ви один у Христі Ісусі!” [Послання св. Павла до Галатів: 3, 28]. З приводу цього висловлювання М.О. Бакунін писав: “Великою заслугою християнства було проголошення... людяності..., рівності всіх людей перед Богом. Але як воно проголосило це? На небесах в майбутньому житті... До того ж ця майбутня рівність знову ж таки неправдива, бо як відомо, кількість обраних є дуже обмеженою... Відповідно, так звана християнська рівність тягне за собою... привілей кількох тисяч обраних божою милістю на мільйони відкинутих” [2, 501]. Протилежної думки дотримувався В.С. Соловйов. З його погляду, рівність тільки і може бути реалізованою в християнстві [8, 279].

З розвитком суспільства ідея рівності вдосконалювалась. З'явилося розуміння, ніби справедливе суспільство можна побудувати за умов попереднього утвердження рівності. У книзі “Утопія” Томас Мор описав державу, в якій панує зрівняльна справедливість. Соціалісти-утопісти XIX ст. (Сен-Сімон, Фур'є, Оуен) обґрунтували ідею рівності, виходячи з особливостей і характеру праці людей. Названі утопіями та ілюзіями, ці ідеї так і не були здійснені на практиці. У декого цей факт і до сьогодні породжує розчарування [16, 125].

Постулат рівності проголошувався в багатьох історичних документах різних часів – у політичних програмах і заявах, у правових джерелах. У Декларації прав людини і громадянина, прийнятій установчими зборами Франції 26 серпня 1789 р. (ст. 1) записано: “Всі люди народжуються та залишаються вільними і рівними в своїх правах” [6, 55]. Та у цій самій статті висловлюється міркування, що зводить нанівець її початок: “Суспільні нерівності можуть мати місце лише задля загальної користі”. П.О. Кропоткін відзначав: “Це положення відкриває доступ усім видам нерівності” [Цит. за: 18, 93]. Кропоткін не применшував важливості французької Декларації для розширення прав і свобод людини. Втім, критично поставився до змісту окремих положень цього документу. Він не ідеалізував формальну рівність, не вважав її вищим проявом справедливості [18, 97]. Б.М. Чичерін, навпаки, ототожнював справедливість з формальною рівністю, вважав справедливим те, що однаковою мірою застосовується до всіх, бо рівність, на його думку, впливає з самої природи людини. Він писав: “Всі люди є розумними, вільними істотами за образом та подобою Божою і як такі рівні між собою” [20, 88]. У книзі Чичеріна “Власність і держава” рівність розглядається винятково в тій площині, в якій її розуміли раніше, тобто як рівність перед законом. Будь-яка спроба розширити зміст, розглянути її як категорію філософсько-правову, вважалася неприпустимою. На думку російського юриста і філософа П.І. Новгородцева (1886–1924 рр.), саме в тих країнах, які були для всієї Європи джерелом політичної культури та громадянської свободи, – Англії та Франції, – крах старого лібералізму, який не визнавав ніякої іншої рівності, крім формально-юридичної, є надією, яка має право на життя, і не є нездійсненою фантазією [14, 309–310].

Розглядаючи проблему рівності як філософсько-правову категорію, вчені далеко не завжди доходили однозначних висновків [4, 144]. Насамперед, поняття рівності є багатозначним, а отже, невизначеним і відносним. Стверджувати, що рівність є реальною, що її можна досягти в повному розумінні цього слова, недоречно. Таке твердження буде самообманом. І досі тривають суперечки, як ставитися до принципу формально-правової рівності, як і до формального права в цілому. Принцип формально-правової рівності сприяв обмеженню політичної влади правом [17, 343].

Дехто з науковців (і теоретиків і практиків) стверджує, що формально-правова рівність, скільки б її не декларували, яка б Конституція її не проголошувала, ніколи не задовольнятиме всіх. Такий підхід до проблеми, з нашого погляду, є правильним. Але різні люди мислять не однаково, і проблема не може бути однозначно розв'язана.

Філософ-правовик Д.А. Керімов писав: “Повна рівність людей нездійсненна, а рівноправність у житті часто звужується настільки, що перетворюється на свою протилежність” [9, 467]. В.І. Ленін зазначав, що “претендувати на те, що ми зробимо всіх людей рівними між собою, це пуста фраза і безглузда вигадка інтелігента” [11, 353]. Бажання суспільства перейти від неповної рівності до більш повної виявляється в процесі розвитку кожної формації [7, 94]. Отже, може йтися про неповну рівність, втім, ніяк не про абсолютну. Ця архіважлива соціальна та юридична проблема набуває статусу філософської, її належить з'ясувати, тільки пов'язуючи з поняттям істини. Оскільки об'єктивна істина, як філософська категорія, має параметри абсолютності, відносності та конкретності, то й категорію рівності слід розглядати через призму абсолютного, відносного та конкретного. З нашого погляду, у філософсько-правовій практиці рівність, як абсолютна категорія, стосується сфери філософії права; як категорія відносна – теорії права; як категорія конкретна – системи позитивного права. Тенденція розкриття змісту категорії рівності – це рух думки від рівня абстрактного до рівня відносного й конкретного.

В.С. Нерсисянц у книзі “Філософія права” пише: “Форми прояву рівності як специфічного принципу правової регуляції мають соціально-історичний характер. Цим зумовлені особливості таких форм в різних соціально-економічних формаціях, на різних етапах історичного розвитку права, зміни обсягу та змісту, місця і ролі принципу правової рівності у суспільному житті” [13, 22]. Отже, це поняття не є якоюсь сталою категорією, зміст його постійно змінюється, воно – ідеал, певна абстракція. Рівність часто розглядають у зв'язку з такими категоріями, як свобода та справедливість. Так, В.С. Нерсисянц з'ясовує сутність права через єдність трьох категорій: рівність, свобода, справедливість [13, 17–31].

Щодо поняття рівності і свободи, то існують три різні позиції стосовно їхнього співвідношення: перша виходить з необхідності орієнтувати суспільний розвиток одночасно як на цінності рівності, так і свободи; друга віддає перевагу свободі як первинній цінності, а рівність або зводить до стану другорядного факту, або ж повністю відкидає її. Третя позиція, найбільш консервативна, однаково негативно ставиться як до рівності, так і до свободи [12, 71].

Найпоширенішим є погляд, згідно з яким рівність і свобода являють собою антиномію, в крайньому разі, – діалектичну єдність несумісних протилежностей. Більше свободи – менше рівності в суспільстві, більше рівності – менше свободи. Перша серйозна спроба теоретично обґрунтувати суперечність свободи та рівності належить французькому політичному мислителю ХІХ ст. Алексісу Токвілю. Він зробив це на основі дослідження американської демократії у книзі “Демократія в Америці”. Токвіль вважав, що процеси рівності в США зайшли далі, ніж в державах європейського континенту. Слідом за ним і Джон Стюарт Міль у праці “Про свободу” робить висновок, що рівність та свобода можуть суперечити одна одній [14, 393]. Суперечність між свободою та рівністю, яка виявила себе ще за часів французької революції [19, 41], продовжується і до сьогодні.

Представник нового лібералізму, німецький соціолог Р.Дарендорф висунув теорію об'єктивної і необхідної сумісності свободи та рівності. Він вважає, що рівність є основою виникнення і розвитку свободи. Саме усунення рабства та встановлення правової рівності привели до виникнення громадянських і особистих свобод [15, 75]. Поза рівністю говорити про свободу недоцільно. Разом з тим вона є тією основою, на якій виникає й розвивається

свобода [5, 64]. Втім, можливості рівності та свободи не є повністю реальними. Далеко не кожний може досягти матеріального благополуччя, взаємодопомоги та справедливості. Свобода і рівність не даруються, хоча кожна людина, звичайно, прагне їх.

Р.Дарендорф пропонує поєднувати свободу та рівність, розглядаючи їх в нерозривній єдності. При цьому він зауважує, що абсолютна свобода може зруйнувати рівність, а абсолютна рівність може знищити свободу. Конфлікт між цими полюсами сприяє розвитку суспільства, суспільному прогресу. Вказану дилему він розглядає як проблему неминучого та об'єктивного об'єднання свободи та рівності, зменшення відмінностей між статусами людей. Ці проблеми він пропонує розв'язати шляхом встановлення мінімальної заробітної плати та її подальшого підвищення, вдосконалення соціального забезпечення, встановлення прогресивних податків тощо. Подібним чином розмірковує і Д.Роулс, який виходить не тільки з сумісності свободи та рівності, а й розглядає їх у тісному зв'язку з поняттям справедливості [15, 76].

У книзі “Теорія справедливості” Д.Роулс обґрунтовує два принципи справедливості. Перший полягає в тому, що кожна особа повинна володіти рівними правами. Це такі політичні свободи, як право голосу та бути обраним, свобода слова, зборів, думки й совісті, а також свободи, що стосуються прав власності, свободи від незаконного арешту чи вилучення майна тощо. Система індивідуальних прав та свобод повинна збігатися із загальною свободою, при чому свобода повинна бути максималізованою, а її обмеження може мати місце для кращого захисту: “Свобода може бути обмежена тільки заради свободи”. Другий принцип поширюється на розподіл доходів. Він є вимогою рівності – як рівного володіння свободами і рівного розподілу благ. Цей принцип конкретизується як принцип рівних можливостей, спрямований на максимальне усунення нерівності, яка виникла чи склалася на основі багатства або внаслідок того, що один народився бідним, а інший – дуже багатим. Роулс пропонує здійснити перерозподіл благ у суспільстві, щоб всіх відносно справедливо зрівняти, надати їм рівні права та свободи, рівні можливості. Після цього, якщо та чи інша людина буде поліпшувати своє становище порівняно зі своїм гіпотетичним станом, то це вже будуть нерівності, які відповідатимуть справедливості [3, 119–120].

Егалітарні ідеї, теорії справедливості Д.Роулса багато в чому збігаються з положеннями філософії права Канта. В якості основного принципу демократії Роулс висуває практику застосування “публічного” розуму. Публічний розум означає: 1) розум суспільства є розумом рівних громадян; 2) розум повинен бути спрямований на забезпечення принципів справедливості та блага всього суспільства; 3) розум за своєю суттю є суспільним, відповідно, ідеали та принципи суспільної справедливості повинні виражатися публічно [15, 77]. На думку Д.Роулса, саме за допомогою цього публічного розуму суспільство досягне тієї бажаної рівності, яка відповідатиме принципам справедливості.

Проект Роулса підтримує Юрген Габермас, але водночас він сумнівається в успішному його виконанні. З цього приводу Ю.Габермас висловлює такі міркування:

1) громадяни, які володіють відчуттям справедливості та здатністю формувати власні поняття про добро та розумну побудову суспільства, навряд чи зможуть врахувати різноманітні інтереси інших громадян, навіть за умов застосування публічного розуму.

2) Вводячи поняття “основні блага”, які виступають в якості важливих умов для реалізації життєвих проектів людей, Роулс трансформує основні свободи в основні блага, замість того, щоб розуміти їх на правовій основі. Тільки на основі правових норм можна вирішити, що робити, а цінності вказують лише на те, наскільки прийняті рішення є доцільними, і які серед цих цінностей є більш привабливими.

З метою ліквідації фактичної нерівності і утвердження справедливості може встановлюватися правова нерівність. Наприклад, при вступі до університету надаються певні пільги тільки національним меншинам. У таких випадках права можуть перетворюватися на блага, а блага – на права.

3) Здатність громадян вільно й розумно дотримуватись “золотого правила” (“Чого не бажаєш собі, не роби іншому”) є сумнівною [15, 78].

Можна навести багато “золотих правил”, котрих безнадійно намагається дотримуватись людство. Та вони залишаються тільки правилами, і нічим більше. Суспільство приречене на

вічні і безконечні спроби штурмувати висоти ідеальної рівності, яка влаштувала б усіх і була б справедливою. Воно приречене здійснювати моральні подвиги, знаючи заздалегідь, що ці висоти для людини недосяжні, а подвиги не призведуть до зміни дійсного стану речей. Та це не повинно розчаровувати нас, бо вже саме прагнення людства до рівності, бажання наблизитись до неї, до тих ідеалів, які воно ставить перед собою як орієнтир, має велику суспільну цінність.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аристотель*. Никомахова етика // *Аристотель*. Соч.: В 4-х тт. – М., 1983. – Т. 4.
2. *Бакунин М.А.* Избранные философские сочинения и письма. – М., 1987.
3. *Гринберг Л.Г., Новиков Л.И.* Критика современных буржуазных концепций справедливости. – Ленинград, 1977.
4. *Гусейнов А.А.* Золотое правило нравственности. – М., 1979.
5. *Давидович В.Е.* Грани свободы. – М., 1969.
6. Декларация прав человека и гражданина, принятая учредительным собранием Франции 26 августа 1789 г. // Советское государство и право. – 1989. – № 7.
7. *Ермолина Г.К.* Идеал справедливости и действительность. – Ярославль, 1991.
8. *Исаев И.А., Золотухина Н.М.* История политических и правовых учений России XI–XX вв. – М., 1995.
9. *Керимов Д.А.* Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М., 2000.
10. *Коркунов Н.М.* История философии права. – СПб., 1908.
11. *Ленин В.И.* Речь об обмане народа лозунгами свободы и равенства // *Ленин В.И.* Полн. собр. соч. – М., 1969. – Т. 38.
12. *Мальцев Г.В.* Буржуазный эгалитаризм (Эволюция представлений о социальном равенстве в мире капитала). – М., 1984.
13. *Нерсесянц В. С.* Философия права. – М., 1997.
14. *Новгородцев П.И.* Кризис современного правосознания. – М., 1909.
15. *Петров И.И.* Новый либерализм для России: уроки западных дискуссий. // Общественные науки и современность. – 1996. – № 5.
16. *Сокуренок В.Г., Савицкая А.Н.* Право. Свобода. Равенство. – Львов, 1981.
17. *Тихонравов Ю.В.* Основы философии права. – М., 1997.
18. *Ударцев С.Ф.* Кропоткин. Из истории политической и правовой мысли. – М., 1989.
19. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность (Лекции и интервью. Москва, апрель 1989 г.). – М., 1992.
20. *Чичерин Б.Н.* Философия права. – СПб., 1998.